

ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЕКСИКИ ТЮРКСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У «СЛОВНИКУ МОВИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ»

Сердега Руслан Леонідович,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

докторант кафедри українознавства та лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої

ORCID ID: 0000-0001-7064-4547

Scopus Author ID: 58854145000

У статті здійснено лексикографічний опис слів тюркського походження, уживаних у текстах історичних пісень українського народу. Матеріал для опису був вилучений нами зі збірки «Історичні пісні» (1970), укладеної І.П. Березовським. Відзначено, що тюркізми потрапляли до української мови переважно усним шляхом. Проникали вони й до історичних пісень українського народу, оскільки усний характер творення та побутування є визначальним чинником для функціонування будь-якого фольклорного тексту. Установлено, що значна частина з уживаних у відповідній збірці слів тюркського походження глибоко вкоренилася у складі української мови, стала вагомим набутком культурної та історичної спадщини українців, наповнилася національно-культурним змістом, який відбиває певні значущі для українського народу віхи його становлення та розвитку. Обґрунтовано необхідність створення спеціального словника для відображення лексики, ужитої у мові української усної народної творчості. Доведено необхідність відображення в такій лексикографічній розробці слів тюркського походження. У результаті опрацювання відповідного мовного матеріалу вищезазначеної збірки нами було виділено такі групи запозиченої з тюркських мов лексики: найменування осіб за різними ознаками (належністю до етнічно-мовної чи релігійної спільноти, приналежністю до певного соціального стану, родом занять, участю в народно-визвольних руках, за наявністю фізичних дефектів); назви військово-адміністративних утворень; найменування просторових понять (природних і створених людиною); назви побутових понять, пристосувань і знарядь, найменування музичних інструментів. Нами для аналізу поки що було залучено лише матеріал із вищезазначеної збірки історичних пісень українського народу, який дає загалом попереднє уявлення про вплив на мову фольклору тюркомовних лексичних елементів, однак у подальшому для узагальнення та отримання більш цілісного уявлення про масштаби впливу тюркських мов на лексичний склад мови народної української словесності необхідно буде залучити фактаж і з творів інших жанрів усної народної творчості. Може бути створений також і окремий спеціальний словник, присвячений описові тюркізмів, уживаних у мові фольклору.

Ключові слова: запозичення, історичні пісні, мова фольклору, Словник мови українського фольклору, тюркізми.

Serdeha Ruslan. Reflection of vocabulary of Turkic origin in the «Dictionary of the Language of Ukrainian Folklore»

The article provides a lexicographic description of words of Turkic origin used in the texts of historical songs of the Ukrainian people. The material for this description was extracted from the collection «Historical Songs» (1970), compiled by I. P. Berezovsky. The article states that Turkism has entered the Ukrainian language mainly orally. Of course, they also penetrated the historical songs of the Ukrainian people, since the oral nature of creation and existence is a determining factor for the functioning of any folklore text. It has been established that a significant part of the words of Turkic origin used in the relevant collection are deeply rooted in the Ukrainian language, have become a significant asset of the cultural and historical heritage of Ukrainians, and have been filled with national and cultural content reflecting certain milestones of the Ukrainian people's formation and development. The article also substantiates the necessity of creating a special dictionary to reflect the vocabulary used in the language of Ukrainian oral folk art. The research also proves the necessity of reflecting the words of Turkic origin in the said lexicographic development. Because of studying the relevant linguistic material in the above-mentioned collection, we have identified different groups of vocabulary borrowed from Turkic languages. In particular, the following: names of persons on various grounds (belonging to an ethnic, linguistic or religious community, belonging to a certain social status, occupation, participation in national liberation movements, physical disabilities), names of military and administrative units, names of spatial concepts (natural and anthropogenic), names of household concepts, appliances and tools, names of musical instruments. So far, we have used only material from the aforementioned collection of historical songs of the Ukrainian people for our analysis, which gives a preliminary idea of the influence of Turkic lexical elements on the language of folklore. However, in the future, in order to generalise and obtain a more holistic view of the extent of the influence of Turkic languages on the lexical composition of the Ukrainian folklore language, it will be necessary to use evidence from other genres of oral folklore. A separate dictionary could also be developed to reflect Turkism used in folklore.

Key words: borrowings, historical songs, language of folklore, Dictionary of the Language of Ukrainian Folklore, Turkism.

Вступ. Проблема запозичень завжди буде привертати увагу дослідників, оскільки вона постійно знаходитиметься у центрі історико-лексикологічних досліджень. Українська мова контактувала від часу свого виникнення з різними мовами, насамперед сусідніми, взаємодія з якими була зумовлена воєнними,

культурними, торговельно-економічними й іншими контактами. Активно взаємодіяли українці з тюркомовними народностями. Слова, засвоєні з тюркських мов, належать до найдавніших запозичень, що відбувалися в українській мові переважно усним шляхом. На значний вплив мов тюркських народів на лексику слов'ян-

ських мов указав ще А.Ю. Кримський [1, с. 202]. Однак і сьогодні лишається чимало недосліджених належним чином аспектів функціонування лексики тюркського походження в українській мові. Залучення фольклорного матеріалу може суттєво поглибити уявлення про вплив тюркізмів на загальномовний лексичний фонд українського народу.

Слова тюркського походження постійно перебувають у колі зору дослідників, які приділяють увагу різним аспектам функціонування тюркізмів в українській мові. В.В. Лучика цікавив, наприклад, історико-етимологічний аспект тих тюркомовних елементів, що функціонують в українській топонімії [2]. Г.І. Халимоненко теж звертав увагу на цей аспект дослідження, він приділив достатньо уваги тюркізмам арабського походження [3]. Загалом цей дослідник зробив чималий внесок у дослідження запозичених із тюркських мов слів. Г.І. Халимоненко здійснив ґрунтовне дослідження тюркізмів, що функціонують у складі професійно-виробничої лексики тваринництва [4]. Ним було укладено й історико-етимологічний словник слів тюркського походження [5]. А.Р. Дочу на матеріалі етимологічних і тлумачних словників української та тюркських мов дослідила тюркізми-орнітоніми [6]. Ця дослідниця звернула увагу й на неологізми тюркського походження, що почали з'являтися в українській мові в наші часи, тобто в ХХІ ст. Джерелами для свого дослідження вона вибрала двадцятитомний словник української мови та словники іншомовних слів [7]. О.Я. Дутка звернула увагу на роль тюркізмів у лексичній омонімії української мови. Своє дослідження вона базувала на матеріалі одинадцяти-много (1970–1980) та Великого тлумачного словників української мови (2005) [8]. Досліджувалися в українській лінгвістиці тюркізми й на матеріалі професійної художньої літератури, зокрема А.С. М'яло звернула увагу на тюркські запозичення в історичному романі Р.І. Іваничука [9]. Однак на матеріалі текстів українського фольклору тюркізми практично не досліджувалися. Такий фактаж треба неодмінно залучати до тюркологічних досліджень, щоб отримати цілісну картину стосовно впливу тюркських мов на український лексичний фонд, тим більше що тюркізми до української мови потрапляли переважно усним шляхом, а, як загально-відомо, фольклор здавна характеризується саме усною формою побутування. Лексика тюркського походження обов'язково має бути представлена в «Словнику мови українського фольклору». Чимало тюркізмів маємо в історичних піснях українського народу, зокрема тих, що оспівують козацьку добу. В українському мовознавстві, як уже зазначалося вище, відсутні дослідження, що безпосередньо були проведені на фольклорному матеріалі. Однак тюркізми козацької доби, яка, зрозуміло, знайшла відбиття в текстах українського фольклору на матеріалі військової лексики з опорою на словники, передусім етимологічні, досліджували Г.І. Халимоненко [10] і Я.І. Рибалка [11]. Для того щоб отримати цілісну картину мовних контактів між українським та тюркськими народами, необхідно також залучати для наукового аналізу й матеріал із різножанрових збірок

українського фольклору, здійснювати його лексикографічний опис.

Мова української усної народної словесності – це один із найважливіших складників національної мови, у ній відображаються морально-етичні цінності народу, його прагнення, уподобання. Фольклор важливий і тим, що він є своєрідним транслятором, що передає інформацію від покоління до покоління. Мова фольклору – це носій генетичної пам'яті народу, тому вона цілком заслуговує на лексикографічне опрацювання. Певні елементи мови фольклору потрапляли до складу традиційних уже сьогодні словників, зокрема тлумачних і діалектних. Мовний матеріал із текстів усної народної творчості потрапляв подекуди до словників символів. Уживані в мові фольклору слова часто виступають як своєрідні й традиційні для певної етноспільноти образно-мовні знаки. Вони набувають символічного значення, яке співвідноситься з певним явищем дійсності. Тому такі лексеми потрапляли до реєстру словників символів [12; 13], але словник символів спрямований лише на ті слова, зокрема й уживані мові фольклору, що мають у семантичній структурі символічний складник.

Словник мови фольклору має бути значно ширшим за обсягом охопленого матеріалу, бо до його завдань уходить опис не лише власне символічних компонентів, а й усіх інших, присутніх у мові фольклору. Фольклорна лексикографія цілком може стати одним із пріоритетних напрямів лінгвофольклористики. До її першочергових завдань належатимуть розроблення теоретичних засад лексикографічного опису мови українського фольклору, а також безпосереднє створення словників, які відбиватимуть словесні багатства мови усної народної творчості. Ця галузь в українській лінгвістиці має вже певні напрацювання, про які ми неодноразово згадували в наших попередніх розвідках (див. роботи Т.П. Беценко, З.С. Василько, Н.М. Данилюк, Н.М. Журавльової, Н.С. Колесник, О.В. Сімович) [14].

Матеріали та методи. Мета статті полягає у дослідженні тих тюркізмів, що функціонують у фольклорних текстах українського народу, насамперед історичних піснях, а також у представленні зразків лексикографічної параметризації лексем тюркського походження у «Словнику мови українського фольклору». Матеріал, використаний у цій розвідці, був вилучений нами зі збірки фольклорних текстів «Історичні пісні» (1970) [15]. Для проведення дослідження було застосовано метод вибірки, за допомогою якого ми здійснили відбір одиниць необхідних для здійснення зазначеної мети. Для з'ясування походження слова, встановлення його тюркомовної основи залучено етимологічний аналіз. Для здійснення системного опису вжитих в історичних піснях українського народу слів тюркського походження використано метод лексикографування.

Результати. Словники завжди відігравали й відіграватимуть велику роль у становленні культури певного народу, його мови. У них відображаються знання, які накопичило те або те суспільство, відбиваються здобутки народу, надбані ним у певну епоху, наслідки

міжкультурної комунікації, різномірної взаємодії між народами (військової, торговельно-економічної, культурно-духовної та ін.). Тюркські мови істотно впливали на українську мову, збагатили її словниковий склад різноматичними лексемами. Деякі із засвоєних тюркізмів навіть набули в українській мові національно-культурного наповнення (**козак, кобза** та ін.).

Лексика, що проникає до української мови усним шляхом, зазвичай характеризується високим ступенем засвоєності. Оскільки тюркізми теж проникали здебільшого до словникового українського фонду саме таким шляхом, усним, то значна їхня частина вже давно органічно співіснує в лексико-семантичній системі української мови, успішно асимілювалася відповідно до лексико-граматичних та інших закономірностей вищезазначеної мови. Загалом із мов тюркських народів запозичено деякі назви на позначення предметів і понять, пов'язаних із військовою справою (**кинджал, орда, осавул, сагайдак**), найменування осіб, що належать до різних соціальних прошарків, груп населення (**бай, баша, хан, султан, гайдамака, козак, чумак, чабан**), назви деяких природних явищ (**буран, туман**), найменування фінансово-економічних понять (**аршин, базар, кабала, казна, могорич**), назви тварин і понять, пов'язаних із тваринництвом (**баран, батіг, беркут, бугай, буланий, ішак, кабан, каракуль, отара, сазан, судак, табун**), найменування рослин (**айва, гарбуз, кавун, тютюн**), назви продуктів харчування (**балик, ізюм, лапша, кумис, ковбаса, халва, шашлик**), найменування одягу та взуття (**башлик, бешмет, каблук, каптан, тюрбан, халат, чалма, чобіт**), назви посуду (**таз, чарка**), найменування поселень, будівель (**аул, кишлак, амбар, сарай, шатро**). Слова тюркського походження мають і деякі виразні фонетичні риси, зокрема наявність одного й того самого голосного в усіх складах слова (**майдан, урюк, чалма**). Характерною ознакою для них є й наявність наприкінці слова звукосполук **-ак, -ан, -ча** (**судак, баштан, алича**), а також вживання на початку таких частин слова, як **бах, баш** (**бахрома, бахча, башка**).

Схематично словникова стаття матиме такий вигляд: 1) заголовне слово; 2) граматична інформація про нього (рід, закінчення родового відмінка, число за необхідності); 3) стилістичні ремарки (*іст.* – історичне, *зневажл.* – зневажливе, *розм.* – розмовне, *перен.* – переносне, *збірн.* – збірне), тлумачення, ілюстрація та інформація про те джерело, звідки добрався контекст. Остання включатиме: 1) назву збірки; 2) прізвище й ініціали упорядника або укладача; 3) місце видання; 4) назву видавництва; 5) рік виходу; 6) вказівку на сторінку; з якої було вилучено ілюстрацію. Найповніший варіант такої статті, як ми же зазначали в одній із наших попередніх розвідок, загалом виглядатиме так: 1) реєстрове слово; 2) граматичні показники слова з урахуванням специфіки фольклору (паралельні закінчення в родовому відмінку **-а (-я)/-у (-ю)** іменників II відміни чоловічого роду, варіанти флексії **-а/-я** після *ц* в іменниках чоловічого та середнього роду цієї ж відміни, паралельні закінчення **-і/-и** в родовому відмінку

III відміни іменників жіночого роду, повні та короткі форми прикметників, а також закінчення нестягнених форм прикметників, порядкових числівників, займенників прикметникового типу, паралельні форми інфінітива на **-ти і -ть**, зрідка **-чи**; 3) стилістичні ремарки, що будуть розширені відповідно до особливостей фольклору (наприклад, буде додано позначку *симв.* – символічне, ремарки для відображення художніх словесних засобів фольклору, наприклад *евф.*, *перифр.*, *плеон.*, *тавт.*), ті, що вказуватимуть на жанрову специфіку словесного засобу (дум., заг., казк. й подібні); 4) тлумачення (за переносних значень за необхідності вказуватимемо вид перенесення – *симв.*, *метаф.*, *метон.*, *синеkd.*) (загалом пропоновані стилістичні ремарки для Словника мови фольклору були також описані нами в одній із попередніх наших розвідок [16]; 5) контексти, що демонструють можливість уживання слова в певному значенні; 6) джерело (із зазначенням сторінки та інших вихідних даних збірки фольклорних текстів); 6) ідіоматику, що фіксуватиме фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, компаративні фразеологізми, фразеологічні вирази (приказки, прислів'я); 7) текстово-образні одиниці (евфемізми, перифрази, плеоназми, тавтології, порівняння); 8) інформацію про сполучуваність слова (наприклад, типові атрибутивні сполуки, інші сполуки, що претендують на певну усталеність, регулярність відтворення); 9) асоціативні зв'язки, уявлення про описуване слово, реалізоване здебільшого в народних загадках [17, с. 235–236].

У цій статті ми проаналізували трохи більше трьох десятків словесних одиниць тюркського походження, використаних у вищезазначеній збірці історичних пісень, що цілком достатньо для попереднього уявлення про досліджувані мовні факти, але в перспективі для виявлення масштабів на мову фольклору загалом впливу та окрему його жанрів зокрема необхідно залучити для аналізу більше текстів, як історичних пісень, так й інших жанрових різновидів усної народної творчості українців.

Подамо далі лексикографічний опис таких назв. Семантику внесеного до реєстру слова ми зв'язали з існуючими тлумачними словниками української мови, але подаємо загалом авторське визначення описуваних лексем. В аналізованій нами збірці помітну групу становлять назви осіб за національністю, соціальним станом, інколи за приналежністю до мусульманської релігії. Найменування осіб за національністю репрезентовані лексемами **турок, турчин, турки, татарин, татари, ногайці**. У прямому значенні етноніми «турок», «турчин», «татарин» використовуються для називання окремого представника того чи того тюркського народу. Однак у текстах українських історичних народних пісень вони набувають переносного значення. У цих запозичених із тюркських мов словах з'являється відтінок збірності, й іменник в однині фактично починає називати множину.

ТҮРОК, -рка, ч. 1. Окремий представник народу Туреччини. ...*Коло огню турок сидить, / Турок сидить* –

коня держить, / Коня держить за підводи, / За поводи шовковії... (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 54). 2. перен., збірн. Турки. «Сідлай мі, тату, коня бистрого, / Злагоди мі, тату, меча острого, / Най я поїду, турка догоню, / Мое Підгор'я назад оберну, / Назад оберну, краще осаджу» (Там само, с. 30); *Ой в городі у Тавані / Три квіточки в'ється, / За городом Келебердою / Овраменко з турком б'ється* (Там само, с. 34).

ТУРЧІН, -а, ч. Те саме, що **ТУРОК**. 1. *Верх Бескида калинова / Стоїть мі там корчма нова, / А в тій корчмі турчин піє, / Пред ним дівча поклон біє...* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 38). 2. перен., збірн. *Ой не за великі гроші вбито – / За жупан голубенький, / Не потурав вражий син турчин, / Що він козак молоденький ...* (Там само, с. 34).

Активно використовується в історичних піснях українського народу форма множини – **турки**. **ТУРКИ**, -ів, мн. Основне населення сучасної Туреччини; // іст. народ, що разом із татарами здійснював напади на українські землі. *Коли турки воювали, / Білу челядь забирали* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К., 1970. С. 39); *Взяли турки по два шнурки / З хлопця молодого* (Там само, с. 44); *Да вже шаблі заіржавили, мушкети – без курків, / А ще серце козацьке не боїться турків!* (Там само, с. 152).

Запозичена з тюркських мов лексема «татарин» у текстах аналізованої збірки виявляє себе тільки зі збірним значенням і має виразне історичне значення. **ТАТАРИН**, -а, ч., збірн. іст. Представник тюркських і монгольських племен, пізніше так називали основне населення Кримського ханства. «*Татарине, татарине, / Чого ти тут прийшов?...*» (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 44).

Частіше за одну в аналізованих текстах уживається лексема в множині – **татари**. **ТАТАРИ**, -ів, мн., іст. Переважно тюркські та монгольські племена, представники давнього воєвничого державного утворення – Золотої Орди, а згодом його спадкоємниці – Кримського ханства, що часто нападали на Київську Русь, пізніше – Україну. *Мою дівоньку татари взяли, / Татари взяли, / Татари взяли, туркам продали* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 32); *Я тії турки конем розжену, / Тії татари мечем розсічу* (Там само, с. 32); *За річкою вогні горять, / Там татари полон ділять* (Там само, с. 33).

Поряд зі стилістично нейтральною лексемою **татари** в текстах історичних пісень українського народу використовують інколи й емоційно забарвлену **мурзак**, утворену від запозиченого з тюркських мов слова «мурза» (татарське *murza* «мурза, господар»), яке вважають таким, що походить загалом від персидського *mīrzā* і є результатом стягнення *āmīr-zādā* «князівський син» [18, т. 3, с. 537].

МУРЗАКІЙ, -ів, мн., ч., зневажл. Те саме, що **ТАТАРИ**. *Ой як почали превражі мурзакі / Козака*

Супруна в'язати, / Гей, ой став козак, став Супрун / Стиха голос промовляти: «Не в'яжіть мене, превражі мурзакі, / Назад рученьками, / Гей, хоч виведіть, а хоч винесіть / Мене на Савур-могілу (упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 85).

Тільки в множині фіксуємо в досліджуваній збірці запозичену назву на позначення ще однієї тюркомовної народності – **ногайців**. **НОГАЙЦІ**, -ів, мн., іст. Тюркомовний народ Північного Кавказу, що сформувався в Ногайській орді; пізніше значна його частина злилася з кримськими татарами й турками. *Стали ж вони [пикінери] утікати, / Стали топитися, / А ногайці з сильним обозом / Стали ломитися* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 97).

Фіксуємо у складі текстів історичних пісень назву **бусурман**, що вказує на її приналежність до магометанської віри. Очевидно, вона була запозичена з кримсько-татарської мови, «в діалектах якої форма бусурман могла бути результатом фонетичної видозміни арабсько-персидської форми *мусулман* < *муслим* -ān «мусульманин» [18, т. 1, с. 307].

БУСУРМАН, -а, ч. Людина магометанської (мусульманської) віри. *Ой між ними один [жупан] із самого хана, / Ой доб'юся я до нього, злого бусурмана!* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 35).

Поряд з одиноною наявна в досліджуваних текстах і форма множини, яка має більшу частоту вживання. **БУСУРМАНИ**, -ів, мн. Магометанські віряни, послідовники ісламу. ...*Ой тепер, мій товаришу, / Пропали з долгами: / Проклятії бусурмани / Воли позаймали. / Що проклятії бусурмани / Воли позаймали, / Туди йшли з волами, / Відтіль – з батогами* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 165).

Назви осіб за соціальним станом представлені назвами урядових та вельможних осіб (**баша**, **хан**, **паша**). **ХАН**, -а, ч., іст. Титул монарха Кримськотатарської держави, правителя країн Сходу за часів Середньовіччя; людина, що мала цей титул. *Ой наладив два остроги, аж нігде дівати, / Сам поїхав пан Капниста до хана на обід* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 139); *Очаків достали і сам хан нам здався, / Вже на наших запорожців ввесь москаль / піднявся* (Там само, с. 169).

БАША, -і, ч., іст. **Турок-баша**, турка-баші, ч. Титул найвищих посадових осіб, вельмож і військових чинів у Туреччині. *Ой став же та ізмаїлівський баша / Білий флаг викидати, / Ой тоді стали славні запорожці / Запаси й ружжа відбирати* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 172); *Коли крикне турок-баша / Та на свої турки ...* (Там само, с. 96).

ПАША, -і, ч., іст. Почесний титул, яким називали найвищих військових та цивільних урядовців Османської імперії та султанської Туреччини; особа, що носила такий титул. *Як увійшли чорноморці / В лиман лодками водою, / Паша керменський уночі / Вийшов з кріпості з ордою* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Бере-

зовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 170); *Підійшли славні чорноморці / Дунаєм-водою, / Одбили весь запас турецький / І полонили пащу з ордою* (Там само, с. 171).

Наявні в аналізованих фольклорних текстах і назви, що вказують на приналежність особи до військового стану. Наприклад, запозичення з турецької мови **яничари** (тур. *yeniçeri* – нове військо).

ЯНИЧАРИ, -ів, *мн., іст.* Солдати регулярних піхотних військ Туреччини, що були створені у XIV ст. султаном Мурадом I та проіснували до XIX ст., формовані спочатку переважно з полонених, захоплених і спеціально виховуваних у фанатичній відданості султанові християнських дітей, обернених в ісламську релігію. *Ведмедівська попівна / Голос учинила: / Сімсот турок-яничар / З коней повалила* (Історичні пісні. упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 51).

На позначення турецько-татарської військової сили в історичних піснях українського народу часто використовується іменник зі збірним значенням «орда», який запозичено з тюркських мов й етимологію якого зводять до тюркського *орут*, що буквально означає «стояти, розташуватися табором, зупинитися» [18, т. 4, с. 210].

ОРДА, -и, *ж., іст., збірн.* Об'єднання, здебільшого адміністративно-військове, у монгольських і тюркських народів, кероване одним ханом. // Золота Орда; державне утворення часів Середньовіччя в монгольських і тюркських народів; також його територія. // Турецько-татарське військо. *Ой то ж не хмара, то ж орда іде, / А Коваленко та передочок веде* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 36); *«Мене, мати, мене, мати, / Орда знає – / В чистім полі об'їжджає, / В чистім полі об'їжджає, / В чистім полі об'їжджає»* (Там само, с. 58); *Зажурилась Україна, / Бо нічим прожити, / Витоптала орда кіньми / Маленькій діти, / Котрі молодії – / У полон забрато...* (Там само, с. 37), *«А я ляхів не боюся / І гадки не маю – За собою великую / Потугу я знаю, / Лице й орду татарськую / За собою веду, – / А все тото, вражі ляхи, / На вашу біду* (Там само, с. 69); *Висипали козаченьки з високої гори, / Попереду козак Хмельницький / на воронім коні: / «Ступай, коню, дорогою широко ногами, / Недалеко Берестечка і орда за нами* (Там само, с. 73); *...Гей, зібрав [козак Супрун] військо славне запорізьке, / Та й пішов орду бити* (Там само, с. 85).

Із військовою діяльністю безпосередньо пов'язаний один із національно значущих та вагомих прошарків давнього традиційного українського суспільства, що відіграв помітну роль у процесах державотворення, – козацтво. Слово «козак» належить до давніх запозичень із тюркських мов, яке було засвоєне українською мовою усним шляхом, максимально закріпилося в ній і навіть стало своєрідним національно значущим маркером для української культури та історії.

КОЗАК, -а, *ч., іст.* Представник вільного соціально-військового стану (козацтва), який відіграв активну роль в суспільному житті України протягом XV–XVIII ст. і формувався переважно з утікачів, що зазнавали різ-

ного гніту (селян, міської бідноти) і втікали від нього на південноукраїнські землі та брали безпосередню участь у визвольній боротьбі українців проти турецько-татарських і польських поневолювачів. // *Нащадок людини відповідного соціального стану. Ой був на Січі старий козак / На прозвище Чалий, / Вигодував сина Саву / Козакам на славу* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 126); *От і старій бабусеньці голову зрубали, / От се за те, що бабуся козака ховала* (Там само, с. 130); *Мріє, мріє ясен місяць, а в неділю рано / У сотника Лавріна козаків повішано!* (Там само, с. 140).

Тюркське походження має й лексема «отаман», запозичена з кримськотатарської мови (від *ата* «батько» і *ман* – збільшувальний суфікс). **ОТАМАН**, -а, *ч. 1. іст.* Виборний чи призначений ватажок козаків. *За отаманом Остряницею / Женуть ляхи кіньми, / Ще й біжать пішаницею.; / Пани хочуть Остряницю упіймати, / А славне військо запорізьке / Щоб посікти-порубати* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 66). 2. *заст.* Організатор, керівник, ватажок // *перен.* Очолювач певної виробничої групи людей (чумаків та ін.). *Палає Умань, гей, горить Вербівка, / Вітер дим розганяє, / Ой наш отаман, отаман Гонта, / На хлопців своїх гукає* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 135); *Ей, Гавриленку, ох, ти, отамане, / Будем життя дарувати, / Будем тебе і твою валку / За сім верстов обминати* (Там само, с. 169).

Із тюркських мов запозичено ще одну назву військово-адміністративної посади – **осавул** (*yasaul* «начальник»). В аналізованій збірці маємо відповідно до тюркського *ясаул* відповідник без йотації та епентезою *в*, оскільки звукосполука *ау* не властива українській мові, не відповідає її фонетичним закономірностям.

АСАВУЛА, -и, *ч., іст.* Військове звання часів Гетьманщини; виборна особа в Україні, що займала відповідну адміністративно-військову посаду в XVII–XVIII ст. *Отаман же з асавулою пана реймента просять / Та й до бога жалібненько свої руки вносять: «Визволь же нас, милий боже, та з тої неволі / Та дай ще раз засіяти козацької волі!»* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 140).

Виразну тюркську основу має й назва однієї з найвищих керівних посад у Війську Запорізькому – **кошовий**, що утворена від тюркізму «кіш» (табір, стійбище, стан), який теж представлений в українській мові.

КІШ, *кoша, ч., іст.* Козацький військовий табір, стан у XIV–XVIII ст.; козацький загін, військо // Місце, де перебували запорізькі козаків, Запорізька Січ; орган управління козаками на Січі. *Перелетів [отаман Остряниця] Дніпро з кошом, / Як лебідь-птиця* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 66); *Та й повів свій кіш / Отаман Остряниця / У московські землі, / Щоб там поселиться* (Там само, с. 66–67).

КОШОВІЙ, -ого, *ч., іст.* Виборна адміністративно-військова посада в Запорізькій Січі; отаман на Запоріжжі, очолювач козацького війська. *Ой наш батько,*

пан кошовий; / По козаках тужить: / Ой хто б піймав пана Саву, – / Сам йому послужить... (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 127); *Стережися, батьку кошовий, / Щоб не було зради...* (Там само, с. 151); *Ой заплакав пан кошовий, / Від цариці йдучи* (Там само, с. 154).

Запозиченням зі східних мов також є ще одна назва особи, що безпосередньо пов'язана з козацьким побутом, – **джюра**. **ДЖУРА**, -и, ч., *іст.* Зазвичай молодий хлопець, що виконував роль військового помічника, зброносця козацької української старшини в XVI–XVIII ст. *«Ой поїдьмо, малий джуро, та на Сорочу могилу, / Одвідаєм, джуро малий, вражу людську силу...»* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 73); *Як став джюра, малий хлопець, коника сідлати, / Стали в того кониченька ніженьки дрижати* (Там само, с. 79).

Із турецької мови запозичено ще одну назву, безпосередньо пов'язану з національно-визвольним рухом українського народу, що став відомим в історії під назвою Коліївщина. Цей рух був спрямований проти гноблення шляхтою українського народу. Повстання козаків і селян спалахнуло на Правобережній Україні (Київщині, Брацлавщині, Волині). Учасників цього руху називали гайдамаками (від турецького *haydamak* – розбійник).

ГАЙДАМАКА, -и, *ж.* Повстанець, учасник українського народно-визвольного руху XVIII ст., козацько-селянського повстання, що спалахнуло на Правобережній Україні як крайня реакція на утиски українського населення польською шляхтою. *Ох, як поїхав наш пан Лебеденко / Аж у Польщу за мукою, / Зустрічають його гайдамаки / В темній лузі над рікою* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 131).

Помітним соціально-економічним явищем у житті України XV–XIX ст. було чумацтво. Учасників цього промислу називали чумаками. Уважається, що лексема «чумак» теж має тюркське походження (турецьке *çotak* «булава або довгий ціпок», турецьке *çotakdar* «той, хто носить булаву», уйгурське *çotak* «міцний»). Однак при цьому перехід до тієї семантики, яке це слово має в українській мові, виглядає не надто прозорим.

ЧУМАК, -а, ч. Особа, що займалася поширенням в Україні протягом XV–XIX ст. торговельно-візницьким промислом, що полягав у транспортуванні та продажу різних товарів, переважно солі та риби. *Виганяє чумак сірі воли / Та на ранню росу* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 163).

Зустрічаємо в текстах історичних пісень ще запозичення з турецької мови на позначення людини, яка втратила здатність рухати певною частиною тіла, позбулася її зовсім (турецьке *kalak* «безформний, спотворений» і *kalik* «недостатній, відсутній, такий, що має певний дефект»).

КАЛІКА, -и, ч. і *ж.* Людина, яка має певний дефект від народження або яка втратила через війну, внаслідок виробничої чи побутової травми певну частину тіла, здатність рухати нею. *Пушли хлопці на войницю / Та*

пушли навіки, / Усталися жони, вдови, / Сироти, каліки (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 163).

В історичних піснях українського народу маємо деякі назви тюркського походження на позначення природних об'єктів. Наприклад, турецьке **байрак**. Щоправда, думки стосовно слова, від якого утворилася вищезазначена лексема, розходяться. Більшість дослідників виводить його від *bayiğ* «зарослий деревами гірський схил, горб». Є спроби вивести походження вищезазначеного слова від турецьких слів *buçuk* «ущелина, прірва» і *burak* «непридатна земля».

БАЙРАК, -у, ч. Ліс у глибокій западині або яр, порослий чагарником, лісовими деревами. *Поїхав козак в зеленій байрак, / Став коня напувати, / А за ним, за ним а пан Журавський, – Хоче в неволю взяти* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 99–100).

Із татарської мови ще за часів існування такого державного утворення, як Київська Русь, було засвоєне слово «базар», яке вважають таким, що походить від персидського *bāzār* «критий ринок» [16, т. 1, с. 114].

БАЗАР, -у, ч. Місце, у якому відбувається торгівля продуктами харчування та іншими товарами широкого вжитку. *А в Ростові на базарі / В барабан пробили, / Щоб бурлаки безбілетні / В Ростові не жили* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 178).

Із тюркських мов запозичено й таке значуще для українців слово, як **майдан** (від перського *mejdan* – «площа; арена» або від арабського *maйдān* («віддаль; обсяг, царина, місце для гри»)) [18, т. 3, с. 361].

МАЙДАН, -у, ч. Площа; великий простір, зазвичай незабудований, у селі чи місті. *Наробили вражі пани / У Варшаві дива, / Як помирав на майдані / Курінний Суліма* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 178).

Із тюркських мов запозичено й назви таких знарядь і пристосувань, як **аркан**, **кайдани**, **нагайка**. Лексему «нагайка» вважають похідним утворенням від етноніма «ногаєць», «ногайський» [18, т. 4, 20–21].

АРКА́Н, -а, ч. Пристосування у вигляді довгого мотузка із зашморгом, яким ловили тварин (переважно коней) і який використовували татари під час набігів на українські села. *А в долині бубни гудуть, / Бо на заріз людей ведуть: / Коло шиї аркан в'ється, / І по ногах ланцюг б'ється* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 33).

НАГА́ЙКА, -и, *ж.* Батіг із коротким пужалном, сплетений зазвичай із шкіряних ремінців. *«Казав, мамцю, не раз, не два, / Що в козака нагайки нема, / Да мені нагайку в скарб дають, / На сторожу висилають»* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 52–53).

Походження лексеми «кайдани» виводять від арабського слова *kajdāni* (4, т. 2, с. 20–21). **КАЙДА́НИ**, -ів, *мн.* Ланцюги, зроблені у вигляді кілець із заліза, які замикають на руках або ногах в'язня чи арештанта. *В некрути забрали / Ще й попарували, / На руки*

й на ноги / *Кайдани наклали* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 161).

Із татарської мови запозичено назву такого музичного інструмента, як барабан. **БАРАБАН**, -а, ч. Музичний ударний інструмент у формі порожнього широкого циліндра, обтягнутого з обох боків шкірою. *Попереду йдуть генерали, / А за ними б'ють у барабани: «Не журіться, молоді гусари!»* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 147).

В історичних піснях українського народу натрапляємо й на побутові назви, запозичені з тюркських мов. Запозиченням із татарської або турецької мови вважається назва такого одягу, як опанча. **ОПАНЧА**, -і, ж. Давній верхній одяг у вигляді широкого плаща. *«А я тебе, мій Нечаю, / Не убезпечая: / Держи собі шабелечку / Та під опанчею!»* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 74).

До запозичень із тюркських мов відносять й назви таких побутових реалій, як люлька, тютюн і торба. Лексема «люлька» до української була запозичена з турецької мови (турецьке *lüle, lülâ* «трубка для паління») та походить, очевидно, від перського *lulâ* [18, т. 3, с. 326].

ЛЮЛЬКА, -и, ж. Пристосування для паління тютюну, яке складається з трубчастої частини, яку курець бере до рота, та чашечки для насипання тютюну. *А позаду Сагайдачний, / Що проміняв жінку / На тютюн да люльку, Необачний!* (упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 63).

Слово «торба» (*torba*) в кримсько-татарській та турецьких мовах функціонує у значенні «мішок». Приблизно таке значення маємо й у сучасній українській мові. **ТОРБА**, -и, ж. Дорожній мішок, який носили за плечима. *Ой Канадо, Канадочко, / Яка ти зрадлива, / Не одного чоловіка з торбами пустила* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 217).

Лексема «тютюн» була запозичена з турецької мови (турецьке *tütün* – «тютюн, дим») [4, т. 5, с. 696]. **ТЮТЮН**, -у, ч. 1. Однорічна або багаторічна рослина родини пасльонових, листя якої містять нікотин. *Женуть батька в степ косити, / Сина –молотити, / Третю дочку-паняночку – / Тютюну садити* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 100). 2. Подрібнені та висушені листя й стебла цієї рослини, використовувані для паління, інколи нюхання чи жування. *Мені з жінкою не возиться; / А тютюн да люлька / Козаку в дорозі / Знадобиться!* (Там само, с. 63).

До запозичень із цих мов належить також таке сучасне фінансово-економічне поняття, як «могорич». У давнину він був елементом звичаєвого права, оскільки виконував функцію остаточного узаконення укладеної угоди, яка з моменту розпивання хмільних напоїв (могоричу) вважалася непорушною. Слово «могорич» запозичене, очевидно, через посередництво тюркських мов з арабської (арабське *Mahāridž* – витрати) [18, т. 3, 494].

МОГОРІЧ, -у, ч., *розм.* Розпивання алкогольних напоїв, що символізувало завершення якої-небудь

справи, узаконювало результати певної угоди (із приводу продажу чи купівлі чого-небудь, заручин). *Неправду ти кажеш, неправду говориш, / Бо ми в твого пана коні покупили, / На гнилій колоді гроші полічили, / На гнилій колоді гроші полічили, / З глибокої криниченьки могорич запили* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 130).

До запозичених слів тюркського походження в історичних народних українських піснях належить й одне з основних найменувань кінської масті, зокрема таке, як **буланий**. **БУЛАНІЙ**, -а, -е. Такий, що має світло-рудий колір (переважно про масть коня) //у зн. ім. -ого. Кінь такого кольору, масті. *«Ой я ляхів, ой я панів не боюся, / Є ще в мене кінь буланий – з ляхами поб'юся...»* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 72). *Ой їхав Харко та із Жаботина, / Меду й горілки напився, / Ой він своєму коню буланому / Та на гривоньку схилився* (Там само, с. 132); *Ой як крикне козак Перебийніс на джуру / малого: / «Ой сідлай, джуру, ой сідлай, малий, мені / буланого, / Ой сідлай же другого – гнідого старого; / Та підтягай, малий джуру, та попруги стуга* (Там само, с. 72).

Запозиченням із тюркських мов вважається й така кольорова ознака, як карий. **КАРІЙ**, а, -е. Темно-брунатного кольору (здебільшого про очі, інколи масть коня). *І там твого пана Йвана спати положили: / До землі очима, до неба плечима, / Тобі його не видати карими очима* (Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 130–131).

Висновки. Отже, тюркізми посідають помітне місце в історичних піснях українського народу. У текстах цього фольклорного жанру наявні етніміми для позначення різних тюркських етнічно-мовних спільнот (**мурзакі, ногайці, татари, турки**), найменування осіб за різними ознаками (належністю до магометанської релігії (**бусурман**), певного соціального стану (титулів правителів, урядовців – **баша, паша, хан**), приналежністю до військового стану султанської Туреччини (**яничари**) чи козацької України (**асавула, козак, кошовий, отаман**), за промислом, яким займається особа (**чумак**), участю в народно-визвольних рухах – **гайдамака**, фізичними дефектами – **каліка**), назви військово-адміністративних формувань (**кіш, орда**), назви просторових природних понять (**байрак**) та штучних, створених людиною (**базар, майдан**), назви музичних інструментів (**барабан**), найменування різних пристосувань і знарядь (**аркан, кайдани, нагайка**), назви понять, пов'язаних із побутом (**люлька, опанча, тютюн**), найменування ознак (**буланий, карий**). У подальшому для отримання більш цілісного уявлення про масштаби впливу тюркських мов на лексичний склад мови народної української словесності необхідно буде залучити фактаж і з творів інших її жанрів. Тюркські за походженням лексеми неодмінно мають увійти до реєстру «Словника мови українського фольклору», бо вони давно вже стали органічною частиною української національної мови, а деякі з них настільки глибоко увійшли до словесного фонду української мови, що стали вагомим набутокм традиційної матеріальної й духовної куль-

тури українців, сповнилися національно-культурним змістом, який відбиває певні значущі для українського віхи його становлення та розвитку (**гайдамака, козак,**

майдан та ін.). Може бути створений і окремий спеціальний словник, присвячений описові тюркізмів, уживаних у мові фольклору.

Література:

1. Кримський А.Е. Тюрки, їх мови та літератури. Вип. II. Київ : УАН, 1930. 106 с.
2. Лучик В.В. Тюркізми в топонімії України: історико-етимологічний аспект. *Linguistica*. 2015. № 55. С. 251–262. <https://doi.org/10.4312/linguistica.55.1.251-262>.
3. Халимоненко Г. Тюркізми арабського походження в українській мові. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та література*. 2014. Вип. 1. С. 34–38.
4. Халимоненко Г.І. Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови (лексика тваринництва): дис. ... докт. філол. наук : 10.02.13 ; 10.02.01. Київ, 1996. 417 с.
5. Халимоненко Г. Праці : у 5 томах. Т. 1. Тюркська лексична скиба українського словника. Київ, 2020. 592 с.
6. Дочу А.Р. Українські орнітоніми тюркського походження. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 51. С. 195–197.
7. Дочу А.Р. Тюркізми-неологізми в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. № 37. Т. 4. С. 40–42.
8. Дутка О.Я. Тюркізми як джерело поповнення омонімів сучасної української мови. *Науковий огляд*. 2020. Т. 3. № 66. С. 162–174.
9. Мяло А.С. Тюркізми в українській історичній прозі (на прикладі роману «Мальви» Романа Іваничука). *Magisterium*. 2014. Вип. 57. С. 76–79.
10. Халимоненко Г.І. Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1993. 23 с.
11. Рибалка Я. Тюркські лексичні запозичення у військовій терміносистемі XVII–XVIII ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2006. № 559. С. 241–245.
12. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
13. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
14. Сердега Р.Л. Фольклорна лексикографія як новий вектор розвитку українського словникарства. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. 2023. № 206. С. 128–135. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-19>.
15. Історичні пісні / упоряд. І.П. Березовський. Київ : Рад. письменник, 1970. 286 с.
16. Сердега Р. Стилістичні параметри лексикографічного опису мови фольклору. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2020. Вип. 29. С. 129–140.
17. Сердега Р. Методологічні засади розробки структури словникової статті для «Словника мови усної народної словесності» (сталі та текстово-образні одиниці). *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 2023. № 2(26/1). С. 232–247. DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-17.
18. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.; 1985. Т. 2. 572 с.; 1989. Т. 3. 553 с.; 2003. Т. 4. 657 с.; 2006. Т. 5. 705 с.

References:

1. Krymskyi, A.E. (1930). *Tiurky, yikh movy ta literatury* [Turks, their languages and literatures]. Issue II. Kyiv: Vyd-vo UAN, 106 p. [in Ukrainian].
2. Luchyk, V.V. (2015). *Tiurkizmy v toponimii Ukrainy: istoryko-etymolohichnyi aspekt* [Turkisms in the toponymy of Ukraine: historical and etymological aspect]. *Linguistica*. Vol. 55. No. 1.55 (1), pp. 251–262. <https://doi.org/10.4312/linguistica.55.1.251-262> [in Ukrainian].
3. Khalymonenko, H. (2014). *Tiurkizmy arabskoho pokhodzhennia v ukrainskii movi* [Turkisms of Arabic origin in the Ukrainian language]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Skhidni movy ta literatura* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Oriental languages and literature]. Issue 1, pp. 34–38 [in Ukrainian].
4. Khalymonenko H.I. (1996). *Tiurkizmy u profesiino-vyrobnychii leksytsi ukrainskoi movy (leksyka tvarynnytstva): dys. ... doktora filol. nauk: spets. 10.02.13 «Movy narodiv Azii, Afryky, aboryhennykh narodiv Ameryky ta Avstralii» 10.02.01 «Ukrainska mova»* [Turkisms in the professional and production vocabulary of the Ukrainian language (based on the material of livestock vocabulary): PhD thesis for the degree of Candidate of Philology: speciality 10.02.13 – Languages of the peoples of Asia, Africa, Aboriginal peoples of America and Australia 10.02.01 – Ukrainian language]. Kyiv: Instytut skhodoznavstva im. Ahatanhela Krymskoho NAN Ukrainy. 417 p. [in Ukrainian].
5. Khalymonenko, H. (2020). *Pratsi v piaty tomakh* [Works in five volumes]. Vol. 1. *Tiurkska leksychna skyba ukrainskoho slovnyka*. Kyiv, 592 p. [in Ukrainian].
6. Dochu, A.R. (2015). *Ukrainski ornitonimy tiurkskoho pokhodzhennia* [Ukrainian ornithonyms of Turkic origin]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna»* [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Philological»]. Issue 51, pp. 195–197 [in Ukrainian].
7. Dochu, A.R. (2018). *Tiurkizmy-neolohizmy v ukrainskii movi* [Turkisms and neologisms in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series Philology]. No 37, Vol. 4. pp. 40–45 [in Ukrainian].

8. Dutka, O.Ya. (2020). Tiurkizmy yak dzherelo popovnennia omonimiv suchasnoi ukrainskoi movy [Turkisms as a source of replenishment of homonyms in the modern Ukrainian language]. *Naukovyi ohliad [Scientific review]*. Vol. 3, No 66, pp. 162–174 [in Ukrainian].
9. Mialo, A.S. (2014). Tiurkizmy v ukrainskii istorychnii prozi (na prykladi romanu «Malvy» Romana Ivanychuka) [Turkisms in Ukrainian Historical Prose (on the Example of the Novel «Malvy» by Roman Ivanychuk)]. *Mahisterium [Magisterium]*. Issue 57: Movoznavchi studii, pp. 76–79 [in Ukrainian].
10. Khalymonenko, H.I. (1993). Tiurkska viiskova leksyka u movlenni ukrainskoho kozatstva: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova [Turkic Military Vocabulary in the Speech of the Ukrainian Cossacks: thesis ... cand. philol. Sciences: 10.02.01 – Ukrainian language]. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka . 23 p. [in Ukrainian].
11. Rybalka, Ya. (2006). Tiurkski leksychni zapozychennia u viiskovii terminosystemi XVII–XVIII st. [Turkic lexical borrowings in the military terminology of the XVII–XVIII centuries.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ukrainskoi terminolohii» [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of Ukrainian Terminology»]*. No 559, pp. 241–245 [in Ukrainian].
12. Kotsur, V.P., Potapenko, O.I., Kuibida, V.V. (eds). (2015). Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [Encyclopaedic dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V.M, 912 p. [in Ukrainian].
13. Kotsur, V.P., Potapenko, O.I., Dmytrenko, M.K. (eds). (2002). Slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [Dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Kyiv: Milenium, 260 p. [in Ukrainian].
14. Serdeha, R.L. (2023). Folklorna leksykohrafiia yak novyi vektor rozvytku ukrainskoho slovnykarstva [Folklor lexicography as a new vector of development of Ukrainian lexicography]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky [Scientific notes. Series: Philological sciences]*. No 206, pp. 128–135. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-19> [in Ukrainian].
15. Berezovskyi, I.P. (comp.). (1970). Istorychni pisni [Historical songs]. Kyiv: Rad. pysmennyk, 285 p. [in Ukrainian].
16. Serdeha, R. (2020). Stylistychni parametry leksykohrafichnoho opysu movy folkloru [Stylistic Parameters of the Lexicographic Description of the Language of Folklore]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst: zb. nauk. pr. [Volyn philological: text and context: a collection of scientific papers]*. Issue 29: Ukrainska mova v suchasnomu naukovomu vymiri, pp. 129–140.
17. Serdeha, R. (2023). Metodolohiini zasady rozrobky struktury slovnykovoii statti dlia «Slovnyka movy usnoi narodnoi slovesnosti» (stali ta tekstovo-obrazni odyntytsi [Methodological principles of developing the structure of a dictionary entry for «DICTIONARY OF THE LANGUAGE OF ORAL FOLKLORE» (stable and textual and figurative units)]. *Alfred Nobel University Journal of Philology*. No 2 (26/1), pp. 232–247. DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-17.
18. Melnychuk, O.S. (ed.). (1982-2006). Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy. V semy tomakh [Etymological dictionary of the Ukrainian language. In seven volumes]. Vol. 1–5. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].